

korter zijn uitgevallen en de Brabantse iets langer. Dit laatste wordt overigens mede veroorzaakt door het feit dat het Brabantse deel een groter formaat heeft dan het Overijsselse en de beide Drentse delen.

Verschillen tussen de bundels onderling bestaan er ook met betrekking tot de auteurs van de levensbeschrijvingen. Wordt in de *DB* nog vastgehouden aan het uitgangspunt van de reeks, namelijk 'vooral amateur-historici de kans te bieden de resultaten van hun onderzoek naar een interessante voorouder, plaats- of provinciegenoot te publiceren' (*DB*, III, 7), in het 'Woord vooraf' bij het tweede deel van de *OB* meldt de redactie 'de kring van auteurs iets wijder [te hebben] getrokken' en 'nu ook andere bekende specialisten uit het historische vakgebied bereid te hebben gevonden een bijdrage te leveren op de hen vertrouwde terreinen' (*OB*, 7). En onder de auteurs van de *BB* vormen de 'vrije-tijdshistorici' (*BB*, 9) zelfs nog maar een kleine minderheid naast de academici. Aangezien de samenstelling van het auteursbestand nu eenmaal van invloed is op de kwaliteit van de levensbeschrijvingen, zijn de *DB*, met grotendeels door amateurs geschreven biografieën, van veel geringer niveau — het kan niet worden ontkend — dan de *BB*, met grotendeels van professionele historici afkomstige bijdragen. Wie dit niet gelooft, leze de levensschets van Kars Hendericus van Tarel in *DB*, II (122-124): dit is het voorbeeld van een non-biografie in miniformaat!

Wat de selectie van de opgenomen personen betreft, komen de *BB* wederom het beste uit de vergelijking naar voren. Er is in deze bundel een goede keuze gemaakt uit 'Brabanders' met een meer dan alleen lokale betekenis, wier levens bovendien voldoende stof bieden om er interessante biografieën over te schrijven. Ook het Overijsselse verleden kent voldoende mannen en vrouwen van belang om er een tweede deel mee te vullen. Afgaande op de voor de *DB* II en III geselecteerde personen wordt de spoeling voor de provincie Drenthe daarentegen steeds dunner. Om de lezer naast de vele biografietjes van schoolmeesters en dominees ook een aantal levensbeschrijvingen van meer algemeen bekende figuren aan te bieden, moest de redactie het begrip 'Drent' wel heel ruim interpreteren. Personen als Hendrik Koekoek (*DB*, III, 81-86) of Harm van Riel (*DB*, II, 106-110) hebben het grootste gedeelte van hun leven buiten de provincie gewoond, maar koesterden — of in het geval van de laatstgenoemde: cultiveerde — tenminste nog hun Drentse tongval. In het geval van Jacob Israël de Haan en Carry van Bruggen (*DJS*, II, 60-68) is de band met de provincie echter minimaal: broer en zus waren respectievelijk een halfen anderhalfjaar oud toen hun ouders Drenthe voorgoed verlieten, en geen van beiden heeft daarna ooit nog iets met deze provincie te maken gehad.

A. J. C. M. Gabriëls

R. Baetens, B. Blonde, ed., *Nouvelles approches concernant la culture de l'habitat. Colloque international, Université d'Anvers, 24-25.10.1989. International Colloquium. 24-25.10.1989. New approaches to living patterns* (Turnhout: Brepols, 1991, 320 blz., Bf 1650,-).

Grensvervaging tussen verschillende wetenschappelijke disciplines zou bij geen ander historisch onderwerp zo duidelijk moeten optreden als bij studies over wonen en wooncultuur. Het is een onderzoeksgebied dat schreeuwt om interdisciplinaire samenwerking, ook op het gebied van theorievorming en het toepassen van methoden. Deelnemers aan het internationale congres in Antwerpen in 1989 over wooncultuur, van wie de bijdragen in dit boek zijn opgenomen, waren behalve historici, archeologen, architecten en planologen.

Hoe complex de theorievorming rond het verschijnsel wonen is, blijkt uit het feit dat de samenstellers van deze bundel niet eens een poging hebben ondernomen om de rijp en groene bijdragen aan het congres binnen een theoretisch kader te plaatsen of om zelfs deze artikelen in een inleiding aan elkaar te breien.

Toch is dit een gemiste kans, want uit de verslaggeving over het lopend onderzoek in verschillende landen blijkt dat nieuwe gezichtspunten en nieuwe invalshoeken het onderzoek naar de wooncultuur hebben verdiept en verbreed. Het is opmerkelijk en verheugend dat tussen 1985 (conferentie maatschappijgeschiedenis over 'Wonen in het verleden') en 1989 zowel in Nederland als in België grootschalige multidisciplinaire studies zijn geëntameerd. Bovendien reiken de archeologische bijdragen en artikelen van architectuurhistorici nieuwe kaders aan voor de geschiedenis van de wooncultuur. Eigenlijk is het vanzelfsprekend dat deze wetenschappen betrokken worden bij de woongeschiedenis, maar representanten van deze wetenschapstakken ontbraken voor een deel nog op het Nederlandse congres in 1985. Maar aan het theoretische debat over het verschijnsel wonen in het verleden levert zoals reeds gezegd deze bundel geen bijdrage. Dat gebeurde in 1985 overigens wel. Omdat dit boek verslagen bevat over grootschalige en uiterst moderne onderzoeksprojecten, kwalitatief uitstekende bijdragen maar ook lezingen van nog wanhopig naar een probleemstelling zoekende wetenschappers is het een zeer onevenwichtig geheel geworden.

Enkele parels zal ik uit het boek lichten. Een adembenemend project wordt ten uitvoer gebracht in Maastricht. Hier werken historici, archeologen, stedenbouwkundigen, planologen en architecten samen met de meest geavanceerde computertechnieken om waardevolle historische gebouwen en andere constructies uit het verleden in kaart te brengen en te integreren in de plannen voor stadsvernieuwing. (Voorstudies over dit project zijn al gepubliceerd in het *Bulletin van de KNOB* (1989) iii.) Maastricht heeft een bewoningsgeschiedenis van minstens 2000 jaar en om alle fasen in de stedelijke ontwikkeling in kaart te brengen wordt nu een elektronische atlas samengesteld op basis van archeologisch en historisch onderzoek met twee- en driedimensionale afbeeldingen. Enkele voorbeelden van deze vorm van visualisatie zijn in het boek opgenomen. Zo zal het mogelijk worden om met in achtname van de bescherming van monumenten en archeologisch belangrijke lokaties een verantwoord stadsvernieuwingproject te ontwerpen.

Methodisch ook zeer interessant is een sociaal-economisch onderzoek naar Gent in de achttiende eeuw. Voor een onderzoek naar sociale differentiatie in combinatie met de structuur van de huizen gebruiken de onderzoekers 32 variabelen binnen verschillende clusteranalyses. Die variabelen bevatten onder andere gegevens over gezinssamenstelling, beroepen, herkomst en leeftijd. Met behulp van deze analyses toetst D. Vanneste de theorieën van Lichtenberg over de sociale transformaties van de steden in de loop der eeuwen in de stad Gent.

Een lang artikel over de ontwikkeling van de bouwstijlen van eensgezinswoningen in Brussel van de zestiende tot de twintigste eeuw geeft een helder inzicht in de wisselwerking tussen de verandering van materialen en de daardoor veroorzaakte wijzigingen van het uiterlijk en de structuur van woonhuizen. De auteur (V. G. Martiny) wijst ook op de subtiele veranderingen aan de buitenkant van de huizen in de negentiende eeuw die wijzen op grote maatschappelijke veranderingen: de komst van brievenbussen, een ijzeren rooster bij de voordeur om voeten te veegen, luiken naar de kelder voor de stookkolen, spionnetjes en de aansluiting van regenpijpen op de riolering. In de woonkamers bleven de schoorstenen een deel van de decoratie (vermoedelijk om de pendules erop te zetten) zelfs toen deze met de komst van kolenkachels hun functie verloren. Zijn onderzoek eindigt met huizen van de *avant garde*-architect Horta, die opvallend veel staal bij de huizenconstructie gebruikte en zich als totaalontwerper niet beperkte tot de woning zelf maar ook wanddecoraties, meubilair en andere gebruiksvoorwerpen ontwierp.

Bij de zeven artikelen die bij een rubriek 'wooncultuur' zijn ondergebracht vallen de bijdragen op van A. J. Schuurman (over smaakontwikkeling in de Zaanstreek) en van R. Baetens over de buitenhuizen in de omgeving van Antwerpen. Hierin wordt beschreven hoe de natuurbeleving

van Italiaanse wetenschappers uit de renaissance en de uit dat land afkomstige gewoonte om de zomer in een buitenhuis door te brengen werden geïntroduceerd in de Zuidelijke Nederlanden. De omvang van het buitenhuizenbezit in de regio Antwerpen wordt aangetoond met kwantitatieve gegevens uit de zestiende eeuw en van de periode 1830-1840.

De bundel bevat tenslotte een bibliografie van de geschiedenis van het wonen in België vanaf de vroege middeleeuwen tot 1940, ondergebracht in zes hoofdrubrieken, waarin 2016 titels zijn opgenomen. In grote lijnen gebruiken de samenstellers dezelfde indeling als die van de bibliografie van de Nederlandse wooncultuur in de bundel *Wonen in het verleden*, maar zij hebben nog een chronologisch onderscheid gemaakt tussen het *ancien régime* en de nieuwste tijd. Een register van auteurs- of stedennamen op deze bibliografie ontbreekt echter.

Th. Wijsenbeek-Olthuis

J. Huck, *Neuss, der Fernhandel und die Hanse*, I, *Neuss bis zum Ende der Hansezeit* (Neuss: Stadtarchiv, 1984, vii+ 191 blz., ISBN 3 922980 08 2), *Idem*, II, *Der Fernhandel und die Hanse* (*Idem*, 1991, xvi + 420 blz., ISBN 3 922980 09 0).

Een dubbele aanleiding inspireerde de schrijver tot het schrijven van een economische geschiedenis van de stad waarvan hij de archivaris is: de viering van het 2000-jarige jubileum van Neuss en de bij die gelegenheid terplaatse gehouden 'Hansetag' in 1984. De laatste bepaalde ook de titel van het boek en de afsluiting van het onderzoek aan het eind van de zeventiende eeuw, niet helemaal terecht, want de stad die in de onmiddellijke nabijheid van een aantal vooraanstaande hanzesteden lag was zelf nooit direct betrokken bij het hanzeverbond. Schrijver erkent dit aan het slot van deel II, maar constateert dat die omstandigheid de handel van Neuss niet heeft geschaad. Minder duidelijk is hij omtrent het feit dat deze handel blijkbaar in hoofdzaak een passief karakter had: men kwam er van heren der ter markt of deed de stad aan om er waren over te laden. De stad lag op een plaats die buitengewoon gunstig was voor het oversteken van de Rijn, een kruispunt van veel handelswegen. Tegenover het nabije Keulen wist zij zich vrij goed te handhaven. De Neusser ossenmarkt krijgt ruime aandacht; veel van de aanvoer blijkt uit Noordost-Nederland afkomstig. De ossedrift vanuit Groningen door het Oversticht en Gelderland bewoog zich kennelijk niet alleen in de richting van Den Bosch. In deel I beziet Huck de economie van Neuss vanuit de stad zelf. Op een uitvoerige inleiding over de geschiedenis van de eind twaalfde eeuw tot stad gegroeide nederzetting volgt een gedetailleerd overzicht van de takken van nijverheid en handel die er werden uitgeoefend. Dat het middel-eeuwse archief van Neuss in 1586 grotendeels verloren is gegaan, vormde uiteraard een ernstige moeilijkheid bij het onderzoek. Deel II is ambitieus van opzet: schrijver stelde zich ten doel een compleet inzicht te geven in de buitenlandse betrekkingen van zijn stad: handelsbetrekkingen in de eerste plaats maar daarnaast (of, wanneer die niet waren vast te stellen, alleen:) religieuze verbindingen, eventueel slechts af te leiden uit blijken van verering van de typisch Neusser heilige Quirinus, en ten slotte gegevens over emigratie van Neusser burgers naar elders. Om zijn doel te bereiken ging Huck na welke steden van enig economisch belang aan de handelswegen lagen die naar en van Neuss voerden en trachtte hij per stad vast te stellen wat daarover aan bruikbaar materiaal te vinden was. De behandeling van de steden is systematisch, volgens handelsgebied en daarbinnen per stad, telkens voorafgegaan door een kort overzichtje van de geschiedenis ervan (een krachttoer die niet altijd even goed is geslaagd). Aan de Nederlanden, op de derde plaats na Keulen en de Duitse steden aan de Nederrijn, heeft Huck ongeveer een kwart van dit deel gewijd. Het bevat veel nuttig materiaal maar verschaft geen verrassende inzichten. De Neusser kooplieden hadden hier een actief aandeel in de wijnhandel—overigens wordt niet duidelijk hoe zij zich daarin kwantitatief verhielden tot de kooplieden uit de